

LETONIKA

LETONIKAS VII KONGRESS

VPP Letonika projekta Nr. 2

“Latvijas vēsture: kultūrvēsturiskā vide un sociālpolitiskās norises
Baltijas jūras reģiona kontekstā”
sekcija

SOCIĀLPOLITISKĀS NORISES LATVIJAS KULTŪRTELPĀ

Referātu tēzes

2017. gada 30. un 31. oktobrī

LU Humanitāro un sociālo zinātņu centra konferenču zālē

Kalpaka bulvārī 4, Rīgā

Anotācija. Krājumā apkopotas Letonikas VII kongresa ietvaros Projekta Nr. 2 “Latvijas vēsture: kultūrvēsturiskā vide un sociālpolitiskās norises Baltijas jūras reģiona kontekstā” 2017. gada 30. un 31. oktobrī rīkotajā sekcijā “Sociālpolitiskās norises Latvijas kultūrtelpā” nolasīto referātu tēzes. Sekcija sastāvēja no četrām sēdēm, atbilstoši tām ir veidota tēžu krājuma struktūra. Vēsturnieku rīkotajā kongresa sekcijā no vairākiem aspektiem tika vērtētas sociālpolitiskās norises (sabiedrības ikdienas dzīve un to ietekmējošie apstākļi miera un kara apstākļos, padomju okupācijas režīma ietekme uz sabiedrības izvēles brīvību) Latvijā, kā arī analizēti to izpētes avoti (vaku grāmatas, sūdzības, krimināllietas u.c. LVVA materiāli). Sēdes “Starpetniskās attiecības: teorētiskie aspekti” ietvaros aktualizēta etniskuma tēma un tās pozicionējums mūsdienu bioarheologu, arheologu un etnologu darbos. Kongresā nozīmīga vieta atvēlēta kultūrvēsturiskā mantojuma un vides starpdisciplinārai izpētei, kurā uzskatāmi parādīts, kā, risinot jautājumus par sabiedrības materiālās kultūras aspektiem, sadarbojas humanitāro un eksakto zinātņu pārstāvji, kā arī sniegtas jaunas zināšanas par arheoloģiskiem un etnogrāfiskiem artefaktiem, sabiedrības ieražām un prasmēm no neolīta līdz pat 20. gs. sākumam. Par tēžu saturu atbild autori.

Annotation. The collection summarizes theses of the reports read out in the section “Socio-political developments in the Latvian cultural space” in frames of the Letonika VII congress organized by the project No. 2 “History of Latvia: Cultural and Historical Environment and Socio-Political Developments in the Context of the Baltic Sea Region” held on 30 and 31 October 2017. The section consisted of four sessions, according to which the structure of the collection was created. In the congress section organized by historians, social policy events (the everyday life of the society and the conditions influencing it in the conditions of peace and war, the influence of the Soviet occupation regime on the freedom of choice of society) were evaluated in Latvia, as well as sources of their research (vow books, complaints, criminal cases and other materials from Latvian State Historical Archive). Within the framework of the session “Interethnic Relations: Theoretical Aspects”, the theme of ethnicity was highlighted and its position in contemporary works of bioarchyologists, archaeologists and ethnologists. An important place in the Congress was dedicated to the interdisciplinary study of cultural heritage and environment, which illustrates how representatives of humanities and the sciences cooperate in solving issues of material cultural aspects of society; as well as provide new knowledge on archaeological and ethnographic artefacts, customs and skills from the Neolithic till the beginning of the 20th century. The authors are responsible for the content of their theses.

Krājuma sastādītāja: Ilze Boldāne-Zeļenkova

Tehniskā redaktore: Elita Egle

DOI: <https://doi.org/10.22364/lk.7.02>

© Tēžu autori, 2017

© LU Latvijas vēstures institūts, 2017

SATURS

Guntis Zemītis. Ievadvārdi	4
VĒSTURES AVOTI PAR LATVIJAS SOCIĀLPOLITISKAJĀM NORISĒM	
Mārīte Jakovļeva. Kurzemes ev. lut. Baznīca un latvieši pēc 16. gs. 2. puses – 18. gs. materiāliem LVVA	7
Muntis Auns. Vaku grāmatas kā demogrāfiskās vēstures avots	8
Anita Čerpinska. Rīgas mastu šķirotāju un pārcēlāju sūdzības Krievijas augstākās varas instancēs, 18. gs. vidus – 19. gs. sākums	9
Daina Bleiere. Franču grupas lieta 1951. gadā: LPSR Valsts drošības ministrijas izmeklētāju metožu atspoguļojums krimināllietās	10
SOCIĀLPOLITISKĀS NORISES LATVIJĀ 20. GS.	
Inna Gīle. Pašnāvības Latvijas armijā 1928. gadā	12
Juris Pavlovičs. “Lētais luksuss” 20. gs. 30. gadu 2. puses Latvijas ikdienas dzīvē	13
Edvīns Evarts. Tautas veselība un farmakoloģija Otrā pasaules kara laikā Latvijā: 1941–1945	14
Dzintars Ērglis, Arturs Žvinklis. Padomiskie Līgo svētki (1945–1959)	15
Ineta Lipša. Ārzemnieki un padomju pilsones: satikšanās vietas Rīgas sociālajā ģeogrāfijā (1956–1963)	16
STARPETNISKĀS ATTIECĪBAS: TEORĒTISKIE ASPEKTI	
Guntis Gerhards. Etniskā antropoloģija: realitāte vai mīts?	18
Guntis Zemītis. Gotu jautājums Latvijas arheoloģijā	19
Ilze Boldāne-Zeļenkova. Starpetnisko attiecību izpēte etnoloģijā: SIEF 13. kongresa konteksts	20
KULTŪRVĒSTURISKĀ MANTOJUMA UN VIDES STARPDISCIPLINĀRĀ IZPĒTE	
Dardega Legzdiņa, Gunita Zariņa, Ilze Loze. Aboras apmetnes iedzīvotāju senā uztura un apbedījumu hronoloģijas problemātika	22
Normunds Jērums. Dzelzs rotadatas Tērvetes pilskalnā	23
Elīna Guščika. Vidējā dzelzs laikmeta līdzenie skeletkapi agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulaukos	24
Ieva Pīgozne. Starptautiskās modes ietekmes un daži latviešu līgavu vainagi 19. gadsimtā	25
Anete Karlsonē. Starpetniskie aspekti nemateriālā kultūras mantojuma – krāsaugu lietojuma tradīcijā Latvijā 19. gs. beigās – 20. gs.	26
SEKCIJAS PROGRAMMA	28

GUNTA ZEMĪŠA IEVADVĀRDI,

ATKLĀJOT VPP LETONIKA PROJEKTA NR. 2

“LATVIJAS VĒSTURE: KULTŪRVĒSTURISKĀ VIDE UN SOCIĀLPOLITISKĀS NORISES BALTIJAS JŪRAS REĢIONA KONTEKSTĀ”

SEKCIJU “SOCIĀLPOLITISKĀS NORISES LATVIJAS KULTŪRTELPA”

2017. gada 30. oktobrī LU Humanitāro un sociālo zinātņu centrā Rīgā, Kalpaka bulv. 4

Ļoti cienītā prorektores kundze!

Konferences viesi!

Kolēģi!

Ar plenārsēdi Daugavpils Universitātē pirms dažām dienām – 26. oktobrī – tika atklāts Letonikas VII kongress, kas turpināsies līdz 3. novembrim, kad Latvijas Zinātņu akadēmijā noslēguma plenārsēdē projektu vadītāji atskatīsies par šajā gadā paveikto.

Kongress ir valsts pētījumu programmas kulminācijas punkts īsi pirms tās noslēguma. Mēs gan varam uzskatīt, ka mums kongress sākās jau nedēļu iepriekš ar jauno vēsturnieku tradicionālajiem, nu jau trešajiem, zinātniskajiem lasījumiem Valmieras muzejā. Pateicoties valsts pētījumu programmai, pirmo lasījumu (2015) laikā nolasītie ziņojumi nu ir pieejami ne vien elektroniski (LU Repozitorijā), bet arī grāmatas formātā. Lai gan hronoloģiski ārpus kongresa programmas, bet VPP Letonika ietvaros, 19. decembrī sadarbībā ar LU Bibliotēku atzīmēsīm Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla dibināšanas 80. gadadienu un 100 numuru, kas iznācis pēc žurnāla atjaunošanas 1991. gadā. Tas simboliski parāda, ka Letonika nebeidzas nekad. Šeit derētu atcerēties, ka kongresi ir saglabājuši nosaukumu “Letonika” arī tad, kad pati programma saucās savādāk. Šis nosaukums tomēr visskaidrāk apzīmē pētījumus par latviešu valodu, vēsturi un kultūru. Valsts līdz šim ir atzinusi, ka šādi pētījumi ir nepieciešami. Mums, humanitāro zinātņu pārstāvjiem, nekad nav bijušas šaubas par to nepieciešamību.

Mēs visi dzīvojam mūsu valsts jubilejas gaidās – pēc dažām dienām atzīmēsīm valsts 99. gadadienu un sāksim gatavoties simtgades gadam. Šis ir laiks, kad vēlreiz un vēlreiz atskatāmies, kā tika dibināta Latvijas valsts un kādas vērtības tika liktas tās pamatos. Atcerēsimies, ka Latvija tika proklamēta etnogrāfiskajās robežās – teritorijā, kurā dzīvoja latvieši. Tā tapa kā latviešu valsts, bet jau 1919. gadā, nosakot valsts pilsoņu loku, par Latvijas pavalstniekiem kļuva visi, kuri bija piederīgi šai teritorijai, neatkarīgi no tautības. Tā tapa Latvijas tauta. Šis princips tagad ir nostiprināts Satversmes Preambulā. Laikā, kad Latvija bijusi spējīga lemt savu likteni pati, tā ir sekojusi šiem principiem – tā ir devusi iespējas visiem tās pavalstniekiem, nešķirojot tos pēc tautības, un arī rūpējusies, lai šeit, vienīgajā vietā, kur var pastāvēt latviešu valoda un kultūra, tā tiktu aizsargāta. Aizsargāt var ne tikai ar spēku, bet arī ar likumu un administratīviem lēmumiem. Gan valoda, gan vēsture, gan kultūra būs dzīva, kamēr tām tiks veltīta uzmanība. Kamēr būs pētījumi, un to rezultāti tiks novadīti līdz sabiedrībai. Kamēr pastāvēs Latvijas valsts, ir jāpastāv Letonikai. Tikai ilgstoša programma ļauj tapt plašiem darbiem par Latvijas vēsturi. Vienalga, vai to rezultāts ir zinātnieku kolektīvās vai individuālās monogrāfijas. Tādas ir tapušas arī šī pētījumu posma laikā. Monogrāfijas publicējuši Rūdolfis Brūzis, Edvīns Evarts un Juris Pavlovičs, Aija Jansone, tuvākajā laikā gaidām Līgas Lapas plašo monogrāfiju par kaujiniekiem un mežabrāļiem 1905. gada revolūcijā, Ērika Jēkabsona apjomīgo pētījumu par Latvijas–ASV attiecībām 1918.–1920. gadā un Anetes Karlsones publicēšanai sagatavoto vācbaltietes Martas Bīlenšteinas pētījumu par latviešu tradicionālās kultūras mantojuma veidu – krāsošanu ar tradicionālajām krāsvielām. Programma ļauj uzrunāt cilvēkus ne tikai galvaspilsētā, bet arī Latvijas reģionos, veidot ilgstošas un stabilas sadarbības tradīcijas.

Mēs, LU Latvijas vēstures institūta vēsturnieki, apzināmies arī savu atbildību. Uzdevumi, kurus esam uzņēmušies, piesakot programmu, ir jāpilda. Lai gan uzdevumi pamatos ir izpildīti, ir darbi, kas jāpabeidz. Arī šajā sesijā runāsim par jautājumiem, kuri vēl nav izgaismoti pietiekoši plaši. Mums vēl ir mazliet laika gan šajā gadā, gan pāris mēneši pēc jaunā gada. Tie jāizvada intensīvā darbā. Vēlu visiem radošu darbu gan sekcijā, gan šis valsts pētījumu programmas noslēguma posmā!

**VĒSTURES AVOTI PAR
LATVIJAS SOCIĀLPOLITISKAJĀM NORISĒM**

KURZEMES EVAŅĢĒLISKI LUTERISKĀ BAZNĪCA UN LATVIEŠI PĒC 16. GS. 2. PUSES – 18. GS. MATERIĀLIEM LVVA

Mārīte Jakovļeva

Šogad, plaši atzīmējot Reformācijas sākuma 500. gadadienu, nevajadzētu aizmirst citus nozīmīgus notikumus Latvijas vēsturē. 500 gadi paiet kopš pēdējā Livonijas ordeņa mestra un pirmā Kurzemes hercoga Gotharda Ketlera (*Kettler*) dzimšanas, turklāt šogad ir arī viņa nāves atceres 430. gadadiena. Pirms 455 gadiem 1562. gadā *de facto* tika dibināta Kurzemes un Zemgales hercogiste, kas nozīmēja arī jaunas evaņģēliski luteriskās Baznīcas organizācijas izveidi bijušajos Livonijas ordeņa valdījumos. Atšķirībā no viduslaikiem kad valsts kalpoja baznīcai, jaunajos laikos reliģija un baznīca kļuva par vienu no valsts varas instrumentiem. Laika gaitā tagadējās Latvijas teritorijā izveidojās vairākas ev. lut. Baznīcas. Sava Baznīcas organizācija bija kādreizējā Kurzemes bīskapijā, kur 16. gs. 2. pusē izveidojās Piltenes apgabals, savas organizācijas bija arī Rīgas (no 16. gs.) un Vidzemes baznīcai (no 17. gs.). Neskaidrs ir jautājums par luterāņiem Poļu Vidzemē jeb Latgalē 16.–18. gs.

Līdzšinējā literatūrā ev. lut. baznīcas vēsture ir vairāk aplūkota vispārējos vilcienos. 18. gs. beigās un 19./20. gs. mijā tapušie Karla Ludviga Teča (*Tetsch*) un Teodora Kalmeijera (*Kallmeyer*) darbi par Kurzemes baznīcas vēsturi faktiski vēl līdz šim laikam paliek būtiskākie informācijas avoti, lai gan ir mūsdienu prasībām neatbilstoši. Starpkaru posmā nozīmīgāko pienesumu Baznīcas vēstures izpētē devis Ludvigs Adamovičs, kurš to aplūkoja kā veselumu, neanalizējot sīkāk reģionālās atšķirības. Padomju varas gados Baznīcu un reliģiju varēja pētīt tikai no marksisma viedokļa, bet mūsdienās šai tēmai vairāk pievēršas valodnieki un literatūrvēsturnieki. Taču paliek virkne neatbildētu jautājumu, piemēram, vai reģionālās Baznīcas atšķirības ietekmēja attiecīgās teritorijas iedzīvotājus un, ja jā, – tad kādā veidā? Baznīcas vēsture agrajos jaunajos laikos ir arī būtiska ikdienas vēstures sastāvdaļa. Līdzās muižu pārvaldes personālam baznīca kalpo valstij par “disciplinētājriku” mēģinājumā ieviest un kontrolēt katram sabiedrības slānim atbilstošas uzvedības un morāles normas. Baznīca ir arī vieta, kur tiek pasludināti rīkojumi un lēmumi, tādējādi ir valsts varas rupors un informācijas izplatītājs visu sociālo slāņu vidū. Tāpat vēl maz pētīta tēma ir Baznīca un latviešu izglītība 17. un 18. gs. Kurzemē. Arī latviešu attieksme pret Baznīcu, tās loma un vieta draudzes locekļu ikdienas dzīvē vēl ir pētāms jautājums, jo varēja atšķirties pat kaimiņu draudzēs. Bet bija arī kopīgas iezīmes. Interesanti, ka, piemēram, Piltenes apgabalā latvieši vēl 1756. gadā, t.i., teju 140 gadus pēc Gregora kalendāra ieviešanas Piltenē un Kurzemē, gribēja svinēt baznīcas svētkus pēc Jūlija kalendāra jeb vecā stila. Un arī kurzemnieki 17. un 18. gs. uzskatīja veco kalendāru par “Dieva dotu”, bet jauno – par “cilvēku veidotu”, tātad ne-svētu.

LVVA fondos (nr. 235., 554., 631., 2728., 4038. u.c.) esošie baznīcu dokumenti ļauj ielūkoties dažādos tā laika ikdienas dzīves aspektos. Sevišķi interesanti ir zemnieku eksamināciju protokoli, kas gan saglabājušies relatīvi nelielā skaitā, kā arī baznīcu vizitāciju protokoli. Ne mazāk interesanti ir hercogu rīkojumi Baznīcu lietās, muižnieku iesniegumi un mācītāju sarakste. Nozīmīgi avoti ir arī 1570. gadā izstrādātā “Kurzemes Baznīcas reformācija” un “Kurzemes Baznīcas nolikums”, kas bija spēkā līdz 1832. gadam, “Piltenes Baznīcas nolikums” (1625, 1756), kā arī 18. gs. 2. pusē izstrādātie “Kurzemes Baznīcas nolikuma” reformēšanas projekti, kas gan neieguva likuma spēku, taču atspoguļo sava laikmeta garu. Šie un citi avoti ne vienam vien vēsturniekam sniedz iespēju palūkoties uz Baznīcas vēsturi no jauna skatpunkta.

VAKU GRĀMATAS KĀ DEMOGRĀFISKĀS VĒSTURES AVOTS

Muntis Auns

Vaku grāmatas – zemnieku kļaušu un nodevu saraksti – parasti tiek raksturotas kā saimnieciskās vēstures avots, tomēr nepieciešams pievērst tām uzmanību arī kā demogrāfiskās vēstures avotam. Informatīvi bagātākas šādā aspektā ir 18. gadsimta vaku grāmatas. Jādomā, ka demogrāfiskās vēstures izziņāšanā vaku grāmatas līdz šim nav guvušas vajadzīgo ievērību tādēļ, ka, salīdzinot ar arklu revīzijām vai metriku grāmatām, tās aptver salīdzinoši mazu iedzīvotāju kopu un teritoriju (muižu), tomēr tā ir arī viena no šo grāmatu priekšrocībām, jo vairākos aspektos ir iespējams gūt detalizētu demogrāfisko norišu un tendenču ainu.

Daudzi šīs avotu grupas dokumenti – gan Kurzemes hercogistē, gan Vidzemē – satur vairāk vai mazāk pilnīgu zemnieku saimniecību iedzīvotāju sarakstu, kurā izdalītas vairākas sociālās un vecuma grupas – saimnieki, darbspējīgie, veci ļaudis un nespējnieki, bērni, piemitņi, ienācēji no citiem novadiem. Pieaugušajiem parasti uzrādīts vārds, sociālais statuss mājas saimē vai radniecība ar saimnieku. Bērniem un pusaudžiem norādīts arī vecums, kas liecina par muižas ieinteresētību prognozēt darbaspēka ataudzi. Labi saskatāms iedzīvotāju derīguma vērtējums no muižas interešu viedokļa, iedalot iedzīvotājus (zemniekus) trīs galvenajās kategorijās – potenciālais darbaspēks, darbspējīgie, nespējnieki.

Līdztekus datiem par ģimeni un saimi, vaku grāmatas sniedz liecības par pārmaiņām iedzīvotāju kopskaitā un apdzīvojuma struktūrā (postažu atjaunošana pēc 1710.–1711. gada mēra, pusmuižu dibināšana u.c.). Pēc atbilstošas laika ziņā secīgu vaku grāmatu datu apstrādes iespējams gūt arī informāciju par iedzīvotāju mehānisko kustību muižas ietvaros, māju pārmantošanu, saimes veidošanās dinamiku un citiem jautājumiem. Visai skaidri parādās muižas ieinteresētība sekot līdz katras saimniecības pastāvēšanas potencēm, vajadzības gadījumā ietekmējot arī pārmaiņas saimes sastāvā (saimnieka nomaiņa, optimāla kalpu skaita nodrošināšana).

Kā jebkurš avots, arī vaku grāmatas vērtējamas kritiski. To sastādīšanas principi laika gaitā mainījās arī vienas muižas ietvaros, tādēļ ne vienmēr var iegūt pietiekami pilnīgus, savstarpēji salīdzināmus datus. Ierobežotā kristāmo vārdu skaita un citu personas identifikācijas zīmju nepilnību dēļ (nebija ieviesušies uzvārdi, saimnieku sievām parasti nav minēts vārds u.c.) ir apgrūtināta personu un ģimeņu identificēšana secīgās vaku grāmatās.

Tajā pašā laikā vaku grāmatas būtiski papildina arklu un iedzīvotāju revīziju un metriku grāmatu datus, dažkārt tās var būt arī vienīgais attiecīgās vietas un laika demogrāfiskās vēstures avots. Tās sniedz viegli pārskatāmu informāciju, kā arī (dažos aspektos) masveida datu apstrādes iespējas. Teiktais liecina par nenoliedzamām perspektīvām šīs avotu grupas izmantošanā vēsturiskās demogrāfijas jomā.

**RĪGAS MASTU ŠĶIROTĀJU UN PĀRCĒLĀJU SŪDZĪBAS
KRIEVIJAS AUGSTĀKĀS VARAS INSTANCĒS:
18. GS. VIDUS – 19. GS. SĀKUMS**

Anita Čerpinska

Referātā aplūkotas trīs Rīgas tirdzniecības palīgamatu locekļu sūdzības Baltijas ģenerālgubernatoram vai imperatoram, kurās iezīmējas attiecīgās sabiedrības grupas priekšstati par sabiedrības uzbūvi un tās locekļu funkcijām. Saglabājušies ļoti maz avotu, kas šādā rakursā izgaismotu attiecīgo sabiedrības slāni. Līdz šim historiogrāfijā vairāk runāts par vienu – Šteinhaueru prāvošanos ar pilsētu.

Apskatāmo laiku raksturo miera un stabilitātes periods Baltijā. Ziemeļu kara un mēra sekas bija pārvarētas, tirdzniecībā iestājies stabila pieauguma posms, kad visi tajā iesaistītie – tirgotāji, palīgamatu locekļi, strādnieki – varēja ar savu nodarbošanos nodrošināt ģimeni. Uzņēmīgākie un veiksmīgākie ieguva noteiktu labklājības līmeni. Amatu pārtikušo locekļu vidū bija jūtama tendence ieguldīt līdzekļus bērnu izglītošanā.

1786. gadā saskaņā ar Krievijas impērijas Senāta pavēli Rīgā uzsākās pārvaldes reformas, lai iesviestu vietniecības iekārtu. Rāti likvidēja un aizstāja ar vēlētām institūcijām un amatpersonām. Administratīvā pārvalde tika nodota pilsētas pilntiesīgo iedzīvotāju ievēlētajai vispārējai pilsētas domei. Pirmo reizi Rīgas vēsturē arī tirdzniecības palīgamatu locekļiem bija iespēja vēlēti savus pārstāvjus un tapt ievēlētiem pārvaldes institūcijās. Pāvels I atcēla šo kārtību.

Amatu locekļi, tiesājoties vietējās tiesās par mantojuma, īpašuma un darba jautājumiem, ieguva pieredzi sūdzēšanās un sava viedokļa aizstāvēšanas jomā. Viņiem arī pietika līdzekļu juristu algošanai, lai pilnvērtīgi varētu uzstāties tiesā.

Par sava statusa jautājumiem sūdzējušies trīs tirdzniecības amatu locekļi: 18. gs. vidū mastu šķirotājs Daniels Šteinhauers (1721–1761), 19. gs. sākumā zvejnieku eltermanis un pārcēlājs Sīmanis Raņķis (1743–1814), pārcēlāju eltermanis Tomass Sēlis (1763–1830). Pirmo divu sūdzības bija saistītas ar birģeru tiesību iegūšanas jautājumu un nonāca izlemšanai Krievijas senātā, kamēr pēdējā – ar iebildumiem pret jaunu amata nolikumu tika izskatīta pie ģenerālgubernatora.

Visos gadījumos sūdzētāju oponents bija Rīgas rāte un ar to saistītās tirgotāju dzimtas. Viņu viedoklis par sūdzētājiem, lai gan variēja katrā situācijā, tomēr bija vienots. Rāte uzskatīja, ka latviešu jeb nevācu amatieriem piederīgie ir no pilsētas muižām brīvvalsto vai no Kurzemes un Vidzemes bēgušo dzimtcilvēku pēcteči, kas vēlas to, kas viņiem nepienākas. Viņi pilda savai izcelsmei atbilstošus kalpu pienākumus pilsētas labā un nepareizi saprot brīvības jēdzienu. Viņi nav mācījušies tirdzniecību un tā neatbilst viņu nodarbošanās veidam.

Sūdzētāji savas sūdzības pamatoja ar likumu, vienmēr uzsverot, ka sūdzas likuma ietvaros un nav dumpinieki. Viņi vēlējās tikai netraucēti strādāt un pelnīt sev iztiku. Visi amatu locekļi ir brīvi cilvēki un nav pielīdzināmi dzimtcilvēkiem, zemniekiem vai strādniekiem, bet gan amatniekiem, kas sastāv ģildē un ir birģeri. Agrāk arī nevācu amatu locekļi varējuši būt birģeri, bet šīs tiesības zaudējuši. Kā brīvi cilvēki viņi nevēlas veikt godu aizskarošus darbus bez maksas, piemēram, piekrastes uzkopšana.

Raņķa un Sēļa gadījumā sūdzību teksti ir noformēti bilingvāli – krieviski un vāciski, kas dod iespēju izsekot juridisku terminu interpretācijai abās reģionā lietotajās valodās. Visi kopā tie veido nelielu avotu grupu, kas ļauj ieskatīties tā laika Rīgas latviešu pārtikušās daļas priekšstatos par sevi un apkārtējiem.

“FRANČU GRUPAS” LIETA 1951. GADĀ: LPSR VALSTS DROŠĪBAS MINISTRIJAS IZMEKLĒTĀJU METOŽU ATSPUGOJUMS KRIMINĀLLIETĀS

Daina Bleiere

Par “franču grupu” mēdz saukt 12 inteliģences pārstāvjus, kurus Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas (VDM) darbinieki arestēja 1951. gada janvārī un kuriem divu krimināllietu ietvaros tika piespriesti sodi no 7 līdz 25 gadiem soda nometnēs. Termins “grupa” rada iespaidu par organizētu cilvēku kopumu, kuru vienoja kopīgi mērķi. Faktiski arestētie bija dažkārt savstarpēji nepazīstami vai mazpazīstami cilvēki, kas piederēja pie diviem savstarpēji saistītiem sociālajiem lokiem. Viens grupējās ap gleznotāju Kurtu Fridrihsonu, otrs – ap romāņu filoloģi, tulkotāju Maiju Silmali. Par grupu arestētos padarīja VDM izmeklētāji, kas centās parādīt, ka arestētie ir mērķtiecīgi pulcējušies ar mērķi nodarboties ar pretpadomju aģitāciju un darbībām. Gatavošanās inteliģences grupas arestam 1950. gada beigās un 1951. gada sākumā bija daļa no kampaņas pret t.s. kosmopolītiem, kas Latvijā izpaudās galvenokārt kā “buržuāziskā nacionālisma” apkarošana inteliģences vidū. Tomēr represijas pret konkrētajiem 12 cilvēkiem izrietēja no VDM darbības metodēm un tās darbinieku savāktajiem materiāliem.

“Franču grupas” divas krimināllietas, skatot tās citu ar tām saistītu krimināllietu kontekstā, ir vērtīgs vēstures avots, jo ļauj izpētīt ne tikai konkrēto cilvēku aresta un notiesāšanas apstākļus, bet arī daudzus citus jautājumus, tajā skaitā VDM darbinieku darbības metodes inteliģences uzraudzībā un kontrolē.

Pirmkārt, tās parāda, ka inteliģences izsekošanā pastāvēja sava veida sistēma, materiāli tika pakāpeniski uzkrāti. Daļa no 1951. gadā arestētajiem (K. Fridrihsons, M. Silmale, Ieva Birgere-Lase) atradās drošības orgānu uzmanības lokā kopš 1945. gada, tomēr šī interese sākotnēji bija vispārēja. Čekisti zināja par 1945.–1947. gadā notikušajām literārajām pēcpusdienām, tomēr tās tolaik netika uzskatītas par pamatu vajāšanas uzsākšanai. Konkrētākas aprises lieta sāka iegūt 1947. gadā, kad tika arestēts K. Fridrihsona paziņa Hermanis Cincis un viņa pratināšanā iegūtās ziņas VDM darbiniekiem deva cerību izveidot lielas inteliģences pretpadomju organizācijas lietu. Sākās mērķtiecīgāka materiālu vākšana. Būtiska nozīme lietas attīstībā bija Elzas Stērstes izsekošanai sakarā ar viņas māsasdēla Andreja Spekkes meklēšanu.

Otrkārt, lietu materiāli parāda, kādā veidā VDM darbinieki konstruēja krimināllietas izmeklēšanas laikā un kādas metodes pielietoja. VDM izmeklētāju mērķis nebija panākt arestēto atzīšanos, viņu uzdevums bija panākt, lai apsūdzētie paraksta nopratināšanas protokolus, kuros viņi šķietami atzina savu vainu un apstiprināja izmeklētājiem izdevīgu versiju. To panāca kā ar fiziskās, tā arī psiholoģiskās ietekmēšanas metodēm. Arestētos nesita, taču tika radīti tādi fiziskās eksistences apstākļi (galvenokārt neļaujot gulēt), kas piespieda parakstīt protokolus arī tos, kas konsekventi neatzina savu vainu (Gustavs Bērziņš). Psiholoģiskās ietekmēšanas metožu klāsts ietvēra draudus (arestēt vai kā citādi izrēķināties ar tuviniekiem), pierunāšanu un maldināšanu.

SOCIĀLPOLITISKĀS NORISES LATVIJĀ 20. GADSIMTĀ

PAŠNĀVĪBAS LATVIJAS ARMIJĀ 1928. GADĀ

Inna Gīle

Pašnāvība ir komplekss fenomens, kas saistīts ar vairākiem būtiskiem – ekonomiskiem, psiholoģiskiem, bioloģiskiem, apkārtējās vides ietekmes u.c. – faktoriem. Kristīgajā ticībā dzīvības atņemšana sev bija noziegums, tās apzīmēšanai lietoja terminu “pašslepkavība”. Lai gan 1920.–1930. gados sabiedrība turpināja nosodīt pašnāvības, atsevišķu sociālo procesu ietekmē tās sāka uztvert arī kā “brīvo nāvi”. Savā promocijas darbā “Sabiedriskā tikumība Latvijā 1918.–1940. gadā” pašnāvības vērtējusi vēsturniece Ineta Lipša. No 1928. gadā fiksētajiem Latvijā dzīvojošajiem 1 884 000 iedzīvotājiem, šajā gadā mira 27 299 (14 335 vīrieši, 12 964 sievietes). 633 (397 vīrieši, 236 sievietes) gadījumos nāves cēlonis bija pašnāvība. No visām pašnāvībām 1,9% (13) izdarītas armijā. Aplūkojot pašnāvību tematu armijā, jāaplūko arī pašnāvību mēģinājumi, tātad, kopā – 23 gadījumi.

Darba mērķis ir izpētīt pašnāvību un to mēģinājumu iemeslus Latvijas armijā 1928. gada piemērā (*case study*). 1928. gads izvēlēts vairāku apsvērumu dēļ:

- 1) sabiedrībā 1920. gadu beigās runāja par “pašnāvību sērgu”, kas pārņēmusi Latviju;
- 2) 1920. gados visvairāk pašnāvību izdarīts tieši 1928. gadā, 1920.–1930. gadu mijā to skaits samazinājās un 1930. gadu sākumā atkal sāka palielināties;
- 3) lai papildinātu pieejamo statistiku – oficiālie, bet slepenie Latvijas armijas Kara sanitārās pārvaldes apkopotie dati par pašnāvībām armijā veikti par 1929.–1934. gadu. Aplūkojot 1928. gada situāciju, tiek pievienoti dati par vēl vienu gadu, tādā veidā izvērtējot pašnāvību skaitu Latvijas armijā ilgākā laika periodā.

Nolūkā sasniegt mērķi apskatīti vairāki aspekti – dzimšanas dati, dienesta pakāpes, dienesta veids, izglītība, izmeklēšanas gaitā noskaidrotie pašnāvību izdarīšanas iemesli un veids kādā tās izdarītas, atstātās pēcnāves vēstules, kā arī tas vai pašnāvība izdarīta reibumā vai skaidrā prātā.

Aplūkojot armijas pašnāvnieku dzimšanas datus, redzama tendence – pašnāvības mēģinājuši izdarīt vai izdarījuši 19. gs. beigās dzimušie, bet visbiežāk tie, kuri dzimuši 20. gs. sākumā. Tajā laikā šos cilvēkus uzskatīja par riska grupu, jo tie bija piedzīvojuši karu un bēgļu gaitas, kas atstāja sekas uz šo cilvēku “morālo stāju”. Izglītības līmenis starp pašnāvniekiem bija zems – nepabeigta pamatskolas vai pagastskolas izglītība. Tie bija obligātā dienesta un zemāko dienesta pakāpju karavīri – kareivji (16) un instruktori (6). Pašnāvību iemesli, kas dominē izmeklēšanas dokumentos – “romantiskas dabas”, “dzīves apnikums izsaukts aiz alkohola lietošanas” u.c. Visvairāk pašnāvību vai to mēģinājumu izdarīts ar šaujammieročiem. Izmeklēšanas materiāli liecina, ka dzērumā notikušas sešas pašnāvības un to mēģinājumi. Citos gadījumos – un tie ir 14 (7 pašnāvības, 7 mēģinājumi) – izmeklēšanas materiālos nav norādīta šāda informācija. Trijos gadījumos pieminēts, ka karavīri tās veikuši “skaidrā prātā”. Desmit karavīri atstājuši pēcnāves vēstules, četri – tās nav atstājuši, bet par deviņiem gadījumiem šāda informācija nav zināma. Pirmsnāves vēstules adresētas tuvākajiem cilvēkiem, ģimenes locekļiem, mīļotajām vai kādam biedram/virsniekam. Daži karavīri atstājuši vairākas vēstules, lielākais skaits – septiņas.

“LĒTAIS LUKSUSS” 20. GADSIMTA 30. GADU OTRĀS PUSES LATVIJAS IKDIENAS DZĪVĒ

Juris Pavlovičs

Pētījuma pamatā ir “lētā luksusa” (*cheap luxury*) jēdziens, ko 1936. gadā savā pētījumā par Ziemeļanglijas mazturīgo iedzīvotāju ikdienas dzīvi ieviesa rakstnieks un publicists Džordžs Orvels. “Lētais luksuss” tiek definēts kā zemākās vai vidusšķiras lietotas lētas vai salīdzinoši lētas preces un pakalpojumi, kas rada pašiedvestu augstāka statusa vai ienākumu līmeņa psiholoģisko efektu. Šādu preču izmantošana ir nevis kopienas vai grupas, bet indivīdu personiski pieņemtu “spiesta” lēmumu rezultāts. Vārds ‘luksuss’ šeit nozīmē nevis specifiskas luksuspreces, bet tiek lietots kā pretnostatījums pirmās nepieciešamības precēm (*necessities*). Apskatāmā sociālā parādība ir tehnikas progresa un masu ražošanas rezultāts, un Rietumu civilizācijas ietvaros sāka izpausties 19. gadsimta otrajā pusē. Mūsdienās to pēta jaunievietā “lēto lietu” (*cheap things*) vēstures joma. Šeit izvēlētais laika periods nav saistīts ar konkrētām politiskajām norisēm Latvijas vēsturē, bet sakrīt ar brīdi, kad “lētais luksuss” kļuva par katra Latvijas zema ienākuma līmeņa iedzīvotāja gandrīz neizbēgamu ikdienas dzīves sastāvdaļu.

Pētījuma mērķis ir pierādīt, ka, atšķirībā no Rietumu industriālajām lielvalstīm, “lētā luksusa” faktora iespaids uz Latvijas ikdienu bija būtiski mazāks un bija vērojams galvenokārt Rīgā. Par iemeslu tam bija 20. gadsimta 20. gados notikusī patēriņa katastrofa, kas lika orientēties uz pirmās nepieciešamības preču iegūšanu, iedzīvotāju nospiedoši lielākās daļas mazie ienākumi un ļoti ierobežotais “lētā luksusa” lomai vislabāk piemēroto importa preču patēriņš. Tāpat trīsdesmito gadu Latvijā tikpat kā neizpaudās citās zemēs par noteicošu faktoru kļuvusī Rietumu masu kultūra. Lielākā daļa Latvijas Republikas teritorijas nebija elektrificēta, kas izslēdza sadzīves elektrotehnikas izmantošanu un citviet katrai ģimenei pieejamie radiouztvērēji Latvijā bija salīdzinoši prestižs statusa simbols. Tā rezultātā attiecībā uz apskatāmo periodu Latvijā iespējams nosaukt tikai preču grupas, ko var ierindot “lētā luksusa” kategorijā. Tās bija parfimērija un kosmētika, importa tabakas izstrādājumi, importa augļi un konservi un ārzemju (īpaši Lielbritānijas) ilustrētie žurnāli.

“Lētā luksusa” faktors ir nozīmīgs ar to, ka, radot viltus augstāka statusa un labklājības sajūtu, tas ievērojami samazina sabiedrības radikālisma tendences un veicina indivīdu pašcieņas sajūtu. Var pieļaut, ka trīsdesmito gadu Latvijā šādu preču un pakalpojumu iztrūkums bija viens no iemesliem kamdēļ turpmākie politiskie un kopienu konflikti izpaudās tik saasinātā formā.

TAUTAS VESELĪBA UN FARMOKOLOĢIJA LATVIJĀ OTRĀ PASAULES KARA LAIKĀ: 1941–1945

Edvīns Evarts

Latvijā 1941. gada vasarā karadarbības rezultātā tika iznīcināti ievērojami ārstniecības līdzekļu krājumi, turklāt daļu medikamentu aizveda padomju karaspēks, bet citus – vācu vērmahts izmantoja savām vajadzībām. 1941. gada beigās pastāvēja aizliegums ievest ārstniecības līdzekļus Latvijas teritorijā, kā rezultātā iedzīvotāju vajadzībām paredzēto medikamentu krājumi strauji izsīka.

Lai kompensētu ārstniecības līdzekļu trūkumu, Farmācijas pārvalde 1941. gada nogalē aktīvi strādāja pie alternatīvu medikamentu iegūšanas, par galveno atzīstot neatkarības gadu laikā aizsāktu ārstniecības augu – drogu – iepirkšanu no civiliedzīvotājiem. Šie mēģinājumi sadūrās ar vairākām lielām problēmām. Viena no tām – padomju okupācijas laikā būtiski samazinātās iepirkumu cenas ārstniecības augiem, kas rezultējies ar ievērojumu ārstniecības augu ražotāju skaita un ārstniecības augu audzēšanai izmantojamās platības sarūkšanu. Atbildīgo institūciju pirmais solis bija iepirkuma cenu strauja palielināšana.

Neraugoties uz sarežģītajiem apstākļiem – transporta grūtības, darbaspēka trūkums, aukstās ziemas izraisītā atsevišķu ārstniecības augu izsalšana, iesaiņojamā materiāla nepietiekamība u.c. – 1942. gadā ārstniecības augu vākšana tika noorganizēta visā Latvijas teritorijā. Tas panākts, sniedzot informāciju par dažādiem ārstniecības augiem un to pielietojamību un motivējot iedzīvotājus ar finansiālu izdevīgumu. Papīra trūkums nebija šķērslis, lai publicētu vairākas tēmai veltītas grāmatas, brošūras un plakātus. Propagandas kampaņā, kas veltīta ārstniecības augu vākšanai, bija aktīvi iesaistīti aptieku darbinieki, ārsti, skolotāji un citas personas.

Galvenā propagandas kampaņas mērķauditorija bija skolu jaunatne, kurai 1942. gada vasara vismaz daļēji bija jāpavada kā izpalīgiem lauku darbos. Arī daudzām lauku iedzīvotāju kategorijām ārstniecības augu vākšana izvērtās par nelielu iespēju nopelnīt. 1943. gadā ārstniecības augu vācējiem rīkoja konkursus, kur balvā bija nauda un saimniecībā noderīgas lietas, un ieviesa prēmiju jeb punktu sistēmu, kas punktu ieguvējiem ļāva iegādāties preces, kas kara laikā brīvā tirgū nebija pieejamas. Šie apstākļi daudziem bija motīvs, lai aktīvi pievērstos šo augu vākšanai.

Kopumā jāatzīst, ka Farmācijas pārvaldes centieni aizstāt trūkstošos medikamentus ar vietējām drogām kara laikā izrādījās pietiekoši efektīvs veids, lai saglabātu vismaz daļēju aptieku spēju apgādāt civiliedzīvotājus ar nepieciešamajiem ārstniecības līdzekļiem.

PADOMISKIE LĪGO SVĒTKI (1945–1959)

Dzintars Ērglis, Arturs Žvinklis

Darbā aplūkoti padomju režīma centieni integrēt Līgo vakaru un Jāņu dienu savā svētku sistēmā. Balstoties uz Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (LKP CK) biroja dokumentiem, publikācijām Latvijas PSR centrālajā presē (laikraksti “Cīņa”, “Padomju Jaunatne” un žurnāls “Zvaigzne”), Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva glabāšanā esošajiem dokumentiem un 1959. gadā izdoto Līgo dziesmu krājumu parādīts, kā tika mēģināts pieskaņot un izmantot Līgo svētkus padomju ideoloģijas un propagandas mērķiem un pat reglamentēt to norisi.

Jau 1945. gadā Līgo dienai tika pieskaņota svinīgā satiksmes atklāšana pa atjaunoto Rīgas pontonu tiltu, kurā piedalījās padomju Latvijas vadības pārstāvji ar LK(b)P CK 1. sekretāru Jāni Kalnbērziņu priekšgalā.

1946. gadā organizētu līgošanu sarīkoja visos pilsētas dārzos un parkos, kā arī Rīgas Jūrmalā, uzvedumu rīkošanā katrai svētku norises vietai piesaistot konkrētu Rīgas teātri un 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas džeza orķestri. Tāpat Līgo svētku tematikai bija veltīti visi radoraidījumi, sākot no plkst. 16.25 līdz pat raidlaika beigām.

Ar pirmā latviešu padomju baleta izrādi “Laima” tika ievadīta 1947. gada Līgo svētku programma. Šim baletam bija jārāda latviešu un krievu tautu draudzība cīņā ar vācu krustnešiem.

Sagaidot 1948. gada Līgo svētkus, Rīgas tabakas fabrika laida pārdošanā augstākā labuma papirosus ar nosaukumu “Līgo”. 1949. gadā laikraksts “Cīņa” publicēja Andreja Baloža, Mirdzas Ķempes un Pētera Sila sacerētās latviešu padomju Līgo dziesmas, kurās saules mūžs tika vēlēts Staļinam un kā “kara bungu rībinātājs” nosodīts Čerčils.

Īslaicīgs pārtraukums iestājās laika periodā no 1950. līdz 1952. gadam, kad centrālajā presē nebija nevienas Līgo svētkiem veltītas publikācijas. 1953. gadā Līgo svētku svinēšana atsākās ar aizvien pieaugošu intensitāti.

Līgo svētku sižeti gandrīz katru gadu bija ietverti periodiskajos kinožurnālos “Padomju Latvija”, bet 1946. gadā pat tika uzņemta dokumentālā filma “Līgo”.

LKP CK birojs 1956. gada 1. jūnija sēdē pieņēma speciālu lēmumu par Līgo svētku sarīkošanu 1956. gadā, ar kuru partijas, padomju, komjaunatnes un arodbiedrību iestādēm bija uzdots līdz Līgo dienai apkopot rūpniecības un transporta uzņēmumu, kolhozu, sovhozu un MTS sociālistiskās sacensības rezultātus. Īpaši tika atzīmēts, ka svētku svinēšanas vietās izvietojama uzskatāmā aģitācija: lozungi, plakāti, sociālistiskās sacensības rādītāji, ka arī sarīkojami rūpnieciskās un lauksaimnieciskās ražošanas pirmrindnieku kopīgi vakari.

1959. gadā 50 000 eksemplāru lielā metienā klajā nāca Līgo dziesmu krājums “Līgo, Līgo!” Tā ievadā atbildīgais redaktors Jānis Niedre rakstīja, ka krājuma nolūks ir: “[..] dot komunistiskās septiņgades cēlājiem labāko atlasīto no vecajām gadsimtos kolektīvi radītajām un gadu gados valodā noslīpētajām klasiskajām līgodziesmām līdz ar sociālisma īstenībā tapušajiem Jāņu dienas četrtrīnīņiem, kuru skandināšanai tik piemērotas tautas senās Jāņu meldijas ar tālu aizskanošo piedziedājumu “līgo”.”

Līdz šim vēstures literatūrā padomju režīma attieksme pret Līgo svētkiem ir analizēta diezgan virspusēji un fragmentāri, vairāk akcentējot pēc 1959. gada sekojošo šo svētku aizliegšanas un apkaršanas kampaņu.

ĀRZEMNIEKI UN PADOMJU PILSONES: SATIKŠANĀS VIETAS RĪGAS SOCIĀLAJĀ ĢEOGRĀFIJĀ (1956–1963)

Ineta Lipša

Tēmas hronoloģija (1956–1963) noteikta, balstoties izmantotajos avotos. Tā ir LPSR VDK 1962. gadā ierosinātā krimināllieta, kurā tika apsūdzēta un 1963. gadā notiesāta LPSR VDK aģente, kura kontaktus ar ārzemju jūrniekiem bija sākusi 1956. gadā. Otrkārt, dokumenti, kas radīti ap 1956. gadu saistībā ar PSRS atvēršānu ārzemniekiem, kad tika izveidotas iestādes, caur kurām LPSR VDK un milicija uzraudzīja ārzemnieku un padomju pilsoņu sakarus. 1956. gadā ārzemju viesus sāka uzņemt viesnīca “Rīga”. Apmēram tajā pašā laikā tika sāktas Vissavienības akciju sabiedrības “Intūrists” Rīgas nodaļas izveide. 1957. gadā Jūras un upju flotes strādnieku arodbiedrību Latvijas Republikāniskās komitejas prezidijs apstiprināja darbiniekus darbam ar ārzemju jūrniekiem Rīgas jūrnieku klubā (*Interklubs*), ko oficiāli nodibināja 1958. gadā. Visbeidzot, 1956. gadā sāka darboties Latvijas un ārzemju kultūras sakaru biedrība. Šo iestāžu izveide notika paralēli risinot problēmas, kuras varai radīja ārzemju jūrnieku ielaišana Rīgas publiskajā telpā. Zviedru jūrnieku uzturēšanās Rīgā 1956. gada augustā LKP Centrālās komitejas un Rīgas pilsētas komitejas dokumentos, kā arī Rīgas pilsētas milicijas pārvaldes un LPSR MP VDK ziņojumos ir fiksēta, kā sava veida sākuma punkts, kad varas struktūru reakcija uz notiekošo lika pamatu turpmākai praksei.

Padomju pilsoņu un ārzemnieku sakaru dibināšana notika Rīgas publiskajā telpā. Pirmie kontakti tika nodibināti, kolīdz ārzemju jūrnieki iznāca pa ostas vārtiem. Kontakta dibināšana galvenokārt notika sekojošās vietās: Rīgas ostas Eksporta ielas rajons, Viestura dārzs, LPSR Valsts Mākslas akadēmija, Brīvības (Ļeņina) iela pie Rīgas Kristus piedzimšanas pareizticīgo katedrāles, Kalpaka (Komunāru) bulvāris, *Interklubs* (Muitas iela). Kontakta nostiprināšana turpinājās izklaides un atpūtas vietās: Muzikālās komēdijas teātris, Latvijas PSR Operas un baleta teātris, Rīgas cirks, kinoteātri, Mežaparks, Rīgas Jūrmala. Tāpat tika izmantotas populārākās kafejnīcas un restorāni. Kafejnīcas: *Luna* (Kaļķu/Ļeņina ielā), *Astorija* (Rīgas Centrālajā universālveikalā), *Metropole* (Aspazijas/Padomju bulv.), *Flora* (Brīvības/Ļeņina ielā), *Nīca* (Brīvības/Ļeņina ielā), *Daile* (Kr. Barona ielā). Restorāni: *Rīga* (Teātra ielā), *Amur* (Grēcinieku ielā), *Piena restorāns* (Elizabetes/Kirova ielā), *Tallina* (Kr. Valdemāra/Gorkija ielā), *Kaukāzs* (Merķeļa ielā), *Staburags* (A. Čaka/Suvorova ielā), *Pakavs* (Lielajā Vērmanes/Kirova parkā).

STARPETNISKĀS ATTIECĪBAS: TEORĒTISKIE ASPEKTI

ETNISKĀ ANTROPOLOĢIJA: REALITĀTE VAI MĪTS

Guntis Gerhards

Etniskums un ar to saistītie jautājumi vienmēr atradušies Letonikas pētnieku uzmanības lokā. Šai problemātikai ir pievērsušies vēsturnieki, etnologi, valodnieki, arheologi un citu zinātņu nozaru speciālisti, starp tiem arī antropologi. Mūsdienās antropoloģiju iedala četrās nozarēs: bioloģiskajā jeb fiziskajā antropoloģijā, sociālajā un kultūras antropoloģijā, lingvistiskajā antropoloģijā un arheoloģijā. Šī pētījuma mērķis ir, balstoties uz bioloģiskās antropoloģijas attīstības vēsturi, mūsdienu pētījumiem bioarheoloģijā un cilvēka ģenētikā, sniegt ieskatu etniskuma problemātikā antropoloģijā.

Antropoloģiskajos pētījumos etniskie jautājumi ilgstoši atradušies pētnieku uzmanības lokā. Etniskā antropoloģija kā fiziskās antropoloģijas sastāvdaļa īpašu uzplaukumu piedzīvoja 19. un 20. gadsimtā. Visiem ir zināms kādu ļaunumu un postu cilvēcei atnesa mācības par rasu tīrību un viena etnosa izcelšanu pār citiem.

Etnosu parasti definē kā noteiktā teritorijā vēsturiski izveidojušos cilvēku kopību, kurai piemīt kopējas kultūras īpatnības, kopēja valoda un psiholoģija un kas apzinās savu vienotību un kopējo izcelsmi, gan arī savu atšķirību no citām cilvēku grupām. Etnoss nav bioloģiska kategorija, bet gan kulturāli sociāli lingvistiska vienība. Fiziskā antropoloģija, kas pēta bioloģiskas pazīmes un bioloģiskas populācijas, pēc būtības nevar risināt ar etnosu saistītus jautājumus. Tomēr tas nav traucējis etniskās antropoloģijas piekritējiem etnosu uzskatīt kā bioloģisku kategoriju, par aksiomu pieņemot, ka etnoss un populācija ir identiski pēc diviem kritērijiem: vienots apdzīvotības areāls un vienota izcelsme. Šāda veida etniskajos pētījumos pilnībā tika ignorēta cilvēka kā bioloģiskas sugas viena no pamatīpašībām individuālā mainība un fenotipiskā variācija neatkarīgi no iedzimtības un populācijas genofonda izmaiņām.

Pēc cilvēka genoma atšifrēšanas 2003. gadā kļuva skaidrs, ka cilvēkam kā bioloģiskai sugai salīdzinoši ir ļoti maza ģenētiska variācija. Neskatoties uz to, ka cilvēki ir atšķirīgi pēc ādas krāsas, matu un deguna formas u.c., no bioloģiskā viedokļa cilvēka rases nepastāv. Rases ir sociāla kategorija. Uzkrātais fakts materiāls, ka t.s. antropoloģiskie tipi nav nekas cits kā pašu pētnieku mākslīgi radītas cilvēku tipoloģiskās shēmas. Nevar uzskatīt, ka atšķirības starp atsevišķu indivīdu, iedzīvotāju grupu morfoloģiskajiem rādītājiem (galvaskausa izmēri, ķermeņa garums u.c.) reizē ir šo indivīdu vai grupu etniskās atšķirības. No šī viedokļa nepastāv ne baltu, ne slāvu, ne ģermāņu utt. etniskā antropoloģija.

Pēdējos gados pētījumos plaši tiek izmantoti ģenētiskie pētījumi, t.sk. seno iedzīvotāju DNS noteikšana arheoloģisko izrakumu materiālā. Pašlaik seno iedzīvotāju DNS datus korekti var izmantot bioloģiskā dzimuma noteikšanā, radniecības noskaidrošanā (2–3 paaudzēm), iedzīvotāju migrācijas ceļu pētīšanā. Pēc DNS var identificēt konkrētu indivīdu, bet nevar noteikt viņa etnisko piederību. Tāpēc pētniekiem savās publikācijās, kurās tiek izmantoti antropoloģiskie dati daudz kritiskāk vajadzētu izvērtēt etniskās antropoloģijas “sasniegumus”.

GOTU JAUTĀJUMS LATVIJAS ARHEOLOĢIJĀ

Guntis Zemītis

19. gs. vācu arheologs Heinrihs Šlīmanis (*Heinrich Schliemann*, 1822–1890) ar izrakumiem Trojā un Mikēnas pierādīja, ka ar arheoloģiskām metodēm iespējams iegūt jaunus – lietiskos – avotus, kuri tāpat kā rakstiskās liecības, ir izmantojumi, lai rekonstruētu notikumus pagātnē. Tie rekonstruē notikumus, par kuriem rakstīto avotu trūkst vai tie ir fragmentāri. Radās jauna vēstures nozare – aizvēsture vai senākā vēsture (vācu *Vorgeschichte*, *Uhrgeschichte*). Arheoloģiskais materiāls tika interpretēts, rekonstruējot senatnes notikumus, bet jebkura interpretācija ir subjektīva. Tā izriet no pētnieka priekšzināšanām, bet dažkārt – no viņa ideoloģiskās pārliecības.

Latvijas arheoloģijā ideoloģiski jūtīgs bijis jautājums par iespējamo gotu klātbūtni Latvijā 3.–6. gs. Goti bija viena no austrumģermāņu tautām, kas 3.–6. gs. *Lielās tautu staigāšanas* laikā spēlēja nozīmīgu lomu Eiropā. Gotus piemin vairāki autori m.ē. pirmajos gadsimtos – Ammiāns Marcelīns (*Ammianus Marcellinus*, dz. 325–330 – mir. 391–400), Jordans (*Jordanis*, *Jornandes*, *Iordanes*, *Iordanis*; ~500 – pēc 552), Klaudijs Ptolemajs (*Ptolemaeus*, 90–168) u.c. Savukārt Gotlandē ap 1220.–1330. gadu pierakstītā Gutasāga, apraksta gotlandiešu izceļošanu no Gotlandes un to ceļu, kas vedis arī pa Daugavu (*Dyna*) uz augšu caur Krievzemi (*Ryzland*) uz Grieķiju (*Griclanz*).

Tā kā pirmie Baltijas arheologi bija vācbaltieši, gan Latvijas Republikas laikā (*Latvijas archaioloģija*, 1926), gan Latvijas padomju okupācijas periodā (*Latvijas PSR arheoloģija*, 1974) viņiem tika pārņemts subjektīvisms – mēģinājums Latvijā atrast ģermāņus, kuri, šeit, iespējams, bijusi pat “kungu tauta”. Domu, ka goti būtu varējuši izceļot pa Daugavu un kādu laiku šeit uzturēties, izteica viens no Baltijas arheoloģijas pamatlicējiem Konstantīns Kaspars Andreass Grēvinks (1819–1887). Viņš vadījās no sev pieejamajiem rakstītajiem avotiem un kļūdaini uzskatīja, ka agrā dzelzs laikmeta (1.–400. g.) akmens krāvuma kapi, līdzīgi kā Skandināvijā vai Kurzemes *Velna laivas*, veidotas kuģu formās. Līdzīgi domāja grāfs Karls Georgs fon Zīverss (1814–1879), kad ziņoja par izrakumiem 1875. gadā pie Kalna Slavēkām (*Kaln-Slawehk-Gesinde*). Rihards Hausmans (1842–1918) jau nodalīja *Velna laivas* no akmens krāvumu kapiem. X Viskrievijas Arheoloģijas kongresa kataloga (1896) ievadā atzīmējot, ka akmens krāvuma kapos ir vērojams ģermāņu iespaids.

Latviešu arheologi 20. gs. starpkaru periodā gotu jautājumu traktēja savādāk. Arheoloģiskais materiāls nedeva iespēju konstatēt gotus Latvijas teritorijā 3. un 4. gs., Francis Balodis (1882–1947) secināja, ka balti spējuši paglābt savu zemi no gotiem (Balodis 1938, 113). 20. gs. 30. gados gotu izceļošanu attiecināja uz vēlāku laiku, ko pamatoja zviedru arheologs Birgers Nermans (1888–1971), pieņemot, ka Guta sīgā aprakstītie notikumi risinājušies ap 500. gadu. F. Balodis arī šajā gadījumā atrada iespēju izcelt baltu, īpaši zemgaļu kultūru un tās pārākumu (Balodis 1938, 116). Mūsdienās ir pierādīts, ka Guta sīgā aprakstītie notikumi risinājušies 10.–11. gs.

Gotu kultūras apgabalu parasti izdala pēc t.s. loka saktām. Latvijas teritorijā tās atrastas Medzes Kapsēdā (2 gab.), Vārves Strīķos un Boķu kapulauka 23. kapā. Saktas datētas ar 6. un 7. gs. un tās neapšaubāmi nākušas no Mazūru apgabala. 1995. gadā krievu arheologs Valentīns Sedovs (1924–2004), tās traktēja kā slāvu (antu) saktas, tādējādi pamatojot slāvu migrāciju rietumu virzienā, nonākot Kurzemē, Daugavas lejtecē un Cēsu apkārtnē. Gotu jautājums Latvijas arheoloģijā uzskatāmi parāda, ka vienas un tās pašas lietas un parādības iespējams traktēt atšķirīgi, dažkārt pat diametrāli pretēji, ja pētnieks vadās no savas subjektīvas pārliecības.

STARPETNISKO ATTIECĪBU IZPĒTE ETNOLOĢIJĀ: SIEF 13. KONGRESA KONTEKSTS

Ilze Boldāne-Zeļenkova

20. gadsimtā sociālajās zinātnēs (un etnoloģija, saskaņā ar OECD klasifikatoru tām pieder) attiecībā uz etniskumu dominēja divas savstarpēji saistītas aksiomas: etniskums ir sociālo procesu noteikta izolēšanās noslēgtās grupās vai kultūras atšķirību definēta pašizpratne. Grupas pašidentifikācija norit salīdzinot sevi ar citām līdzās esošajām tautām, kā arī akceptējot vai noraidot citu nāciju radītos priekšstatus par sevi. Starpetniskās attiecības – attiecības starp divām vai vairākām etniskām grupām vai tām piederīgajiem – veidojas gan tautu tiešas, gan netiešas saskarsmes rezultātā. Tās ietekmē stereotipi un aizspriedumi, nereti tās nonāk līdz starpetniskam konfliktam. Somu folklorists Pertti Antonens (*Pertti Anttonen*) uzskata, ka, radot atšķirību starp “mēs” un “viņi”, pirms tam tiek izdarīta izvēle, kuras dēļ tā tiek veidota, akceptēta un uzturēta. Līdzīgi ar atšķirību noklusēšanu. Simbolisko robežu veidošana ir sociāla konstrukcija, kuras marķierus sniedz kultūra.

SIEF – starptautiskā etnologu un folkloristu biedrība, kas dibināta 1964. gadā, kad dažādu iekšēju pretrunu dēļ sašķēlās tas priekštece CIAP – pie Tautu Savienības dibinātā Tautas mākslas un tradīciju komisija. SIEF darbības vēsturē novērojami aktīvi un ne tik intensīvi periodi. SIEF ietvaros darbojas sekojošas darba grupas: “Kultūras mantojums un īpašums”, “Digitālā etnoloģija un folklorā”, “Reliģijas etnoloģija”, “Uztura pētniecība”, “Vēsturiskās pieejas kultūras analīzē”, “Migrācija un mobilitāte” (jaunākā!), “Rituālais gads”, “Jauno pētnieku darba grupa” u.c. Pēdējos gadu desmitus raksturo regulāra zinātnieku domu apmaiņa gan kongresos, gan atsevišķu darba grupu rīkotās konferencēs un semināros.

2017. gada martā notikušā SIEF 13. kongresa tematika – “Mājoklis. Krīze, amatniecība, radošums” – pielāgota Eiropā šobrīd tik ļoti aktuālajai migrācijas tēmai. Dažādās sekcijās no vairākiem aspektiem daudz tika runāts par Eiropas pēdējo gadu lielāko izaicinājumu – bēgļiem. Referāti bija veltīti kultūru un nevis dažādu etnisko grupu saskarsmei. Eiropieši kā pāretniska kopiena tiek ar bēgļiem – sociālu problēmu bez etniskām iezīmēm, bet konkrētu reliģisko piederību.

Kongresa referātos fiksējama problemātikas dominance pār etniskām detaļām. Un šī nav tikai SIEF 13. kongresa iezīme. Ir problēma, kas kopīga visiem. Nozīmīgi ir iespējamie attīstības scenāriji, to cēloņi, bet nacionālais konteksts tikai papildina kopainu. Problematizēšana ļauj zinātniekiem runāt *vienā valodā*, saprasties.

Kongresā bija vērojama zināma zinātnieku “vienošanās” runāt par kultūrai un nevis tautai piederīgajiem. Iespējams, cilvēku aizvien lielākā mobilitāte, laulības dažādām tautām piederīgo starpā arī ir bijis iemesls, lai sāktu atteikties no etniskajām kategorijām. Definēt piederību kādai noteiktai kultūrai, kultūras telpai ir daudz vieglāk nekā mēģināt skaitīt, kurā tautā personas priekšteču loks ir vairāk pārstāvēts, ir pārliecinošāks.

Etniskums/etnicitāte ir sociāla konstrukcija un tā ir sabiedrības izšķiršanās, kad tā tiks akcentēta un kā. Jautājums ir par iemesliem – kāpēc tas tiek darīts? Kas to ierosina? Totalitārās sabiedrībās pāretniskas kopības tiek veidotas no augšas – ar attiecīgu ideoloģiju, politiku un tīri fizisku cilvēku pārvietošanu, pat iznīcināšanu, bet demokrātiskās sabiedrībās, gribas domāt, ka tās ir realitātes noteiktas.

**KULTŪRVĒSTURISKĀ MANTOJUMA UN VIDES
STARPDISCIPLINĀRĀ IZPĒTE**

ABORAS APMETNES IEDZĪVOTĀJU SENĀ UZTURA UN APBEDĪJUMU HRONOLOĢIJAS PROBLEMĀTIKA

Dardegā Legzdiņa, Gunita Zariņa, Ilze Biruta Loze

Viens no aktuālajiem jautājumiem akmens laikmeta izpētē ir seno cilvēku uztura paradumi. Ir vairākas metodoloģiskās iespējas, kā šo tēmu pētīt, piemēram, zooarheoloģija, putekšņu analīzes, arheoloģiskās liecības. Taču tās, kaut arī informatīvas, ir netiešas izpētes metodes. Turpretī cilvēku kaulu fizikāli ķīmiskās analīzes ir tieša izpētes metode, jo sniedz informāciju tieši par konkrētā indivīda uzturu. Šajā pētījumā izmantota oglekļa un slāpekļa stabilo izotopu analīžu metode, kas sniedz informāciju par indivīda raksturīgo uzturu vairākus gadus pirms nāves. Ar šo metodi var risinātu tādu jautājumu kā, piemēram, vai indivīdi sev uzturu nodrošinājuši vācēju-zvejnieku-mednieku dzīvesveida, vai zemkopju dzīvesveida ietvaros. Aboras apmetne un tās apbedījumi kā vēlā neolīta senvieta līdz ar to ir piemērots materiāls šāda jautājuma risināšanai.

Šī pētījuma mērķis ir noskaidrot Aboras apmetnes iedzīvotāju uztura īpatnības un aplūkot iespējamās uztura izmaiņas hronoloģiskā griezumā. Avotu bāzi veido 13 cilvēku kaulu paraugu stabilo izotopu analīžu rezultāti, no kuriem seši paraugi datēti ar radioaktīvā oglekļa datēšanas metodi. Cilvēku kaulu stabilo izotopu analīžu rezultātu interpretācija ir iespējama kontekstā ar apjomīgu dzīvnieku kaulu stabilo izotopu datu kopumu (piecas Lubāna mitrāja senvietas).

Balstoties uz izotopu analīžu rezultātiem, redzams, ka iezīmējas divas uztura grupas – saliektie apbedījumi ar jauktu iekšzemes – saldūdens uzturu un pārējie ar saldūdens uzturu kā dominējošo. Izņēmumi ir trīs: 13. apbedījums, kas bija 4–5 gadus vecs bērns, uzrādīja ļoti augstu $\delta^{15}\text{N}$ vērtību, ko daļēji varētu skaidrot ar ilgstošas zīdīšanas efektu. Savukārt 3. un 6. apbedījuma (abi bijuši pieauguši vīrieši) netipiski augstās $\delta^{15}\text{N}$ vērtības pagaidām grūti viennozīmīgi izskaidrot.

Apbedījumu datējumi deva negaidītus rezultātus. Vecāko datējumu grupu veido trīs saliektie apbedījumi (~3100–2900 g. p.m.ē.), bet jaunāko datējumu grupu veido viens saliektais un divi taisnie apbedījumi (~2400–2000 g. p.m.ē.). Arī pieņemot, ka datējumus ietekmējis rezervuāra efekts un kalendārie datējumi būtu jaunāki par radioaktīvā oglekļa gadiem, relatīvā hronoloģija nemainītos, jo vecākajiem datējumu indivīdiem saldūdens resursu patēriņš uzturā ir mazāks. Līdz ar to varam runāt par iztikas ieguves stratēģijas izmaiņām no vairāk jaukta uztura pārejot uz izteiktu saldūdens uzturu. Tomēr visi indivīdi uzrāda vācēju-zvejnieku-mednieku dzīvesveidam atbilstošus stabilo izotopu datus, respektīvi, par agražiem zemkopjiem šeit nevar runāt.

Turpmākos pētījumos būtu nepieciešams noteikt Lubāna ezera iespējamo rezervuāra efektu. To iespējams izdarīt, piemēram, datējot paraugu no viena konteksta ar datētā indivīda apbedījumu. Šai pieejai nepieciešams iegūt materiālu no jauniem izrakumiem. Otra iespēja ir datēt mūsdienu zivju kaulus, kas datējuma neatbilstības gadījumā dod izejas punktu rezervuāra efekta aprēķiniem. Ja rezervuāra efekts ir noteikts, tad ir iespējams veikt koriģējošus aprēķinus, ņemot vērā datētā indivīda stabilo izotopu analīžu rezultātus.

DZELZS ROTADATAS TĒRVETES PILSKALNĀ

Normunds Jērums

Tērvetes pilskalna arheoloģiskā izpēte norisinājusies no 1951. līdz 1959. gadam Emīlijas Brīvkalnes vadībā, kuras laikā pilskalnā atrastas 3966 senlietas. Ievērojama daļa no atrastajām senlietām ir rotas. E. Brīvkalne ir publicējusi pētījumu par vienu no rotu grupām – Tērvetes pilskalna saktām. Lai turpinātu analizēt Tērvetes pilskalna arheoloģisko materiālu, tika veikts pētījums par Tērvetes pilskalna dzelzs rotadatām. Kā rotadatu sastāvdaļas tika aplūkotas arī važiņas, važturi, sadalītāji un piekariņi.

Pētījuma mērķis – noteikt: 1) Tērvetes pilskalnā atrasto dzelzs rotadatu skaitu un veidu; 2) dzelzs rotadatu lietošanas laiku un to proporciju starp visām rotadatu grupām. Līdztekus aplūkot važiņrotas un piekariņu grupas, kas ir neatņemama rotadatu sastāvdaļa. Pētījumu laikā tika izmantota salīdzinošā metodika. Kā izziņas avots izmantotas Tērvetes pilskalnā atrastās rotadatas, važiņas, važturi, sadalītāji un piekariņi. Kopumā tika aplūkotas 52 rotadatas, no kurām 45 ir dzelzs rotadatas (starp tām 22 – spieķadatas, 11 – ripadatas, 12 – krustadatas). No važiņrotām analizēti 120 piekariņi, astoņi sadalītāji un 11 važturi. Apzinot rotadatu grupas un to skaitu, tika noskaidrots, ka starp Tērvetes pilskalnā atrastajām rotadatu grupām, dzelzs rotadatas aizņem proporcionāli lielāko daļu – 86%. Šāds dzelzs rotadatu skaits lika pārskatīt visu Tērvetes pilskalnā atrasto senlietu klāstu, jo dzelzs rotadatas un to piekariņi hronoloģiski attiecināmi tikai uz 12.–13. gs. Pētījuma laikā atklājās, ka starp pilskalna atradumiem ir salīdzinoši neliels senlietu skaits, kas attiecas uz 9.–11. gs. Minētais apstāklis paver diskusiju par Tērvetes pilskalna apdzīvotības intensitāti un hronoloģiju vēlajā dzelzs laikmetā. Rodas jautājums – kur Tērvetes zemgaļiem bijusi pils pirms 12. gs.? Vai 9.–11. gs. Tērvetes apdzīvotības liecības iznīcinātas pilskalna pārbūves laikā, vai zemgaļu varas centrs atradies kādā no blakus esošajiem pilskalniem (Svētais kalns, Tērvetes pilskalna priekšpils).

12.–13. gs. kā galvenais rotadatu izgatavošanas materiāls ir dzelzs un bronzas rotadatas praktiski netiek lietotas. Tērvetes pilskalna dzelzs rotadatu skaita īpatsvars norāda par intensīvu pilskalna apdzīvotību 12.–13. gs. Nelielais bronzas rotadatu, tajā skaitā krustadatu, skaits liecina, ka 11. gs. Tērvetes pilskalns bijis apdzīvots īsu laika posmu. 12. gs. vēl tiek lietotas bronzas važiņas un sadalītāji, bet 13. gs. tie tiek aizvietoti ar dzelzs važiņām un sadalītājiem. Putniņu piekariņu lielais īpatsvars Tērvetes pilskalnā un citos pieminekļos norāda, ka tie ir 12.–13. gs. zemgaļu materiālai kultūrai raksturīgs elements, līdzīgi kā somugru tautām. Spieķadatas kā vienkāršākais rotadatu veids ir bijis izplatītākais sieviešu apģērba saspraušanas elements. Ripadatas un dzelzs krustadatas, kas dekorētas ar sudrabu, attiecīgi lietotas retāk un uzskatāmas par sabiedrības virsslāņa rotām.

VIDĒJĀ DZELZS LAIKMETA LĪDZENIE APBEDĪJUMI AGRĀ DZELZS LAIKMETA UZKALNIŅU KAPULAUKOS

Elīna Guščika

Agrajā dzelzs laikmetā (1.–4. gs.) uzkalniņkapi bija dominējošais apbedīšanas veids mūsdienu Dienvidlatvijas un Ziemeļlietuvu teritorijā. Vidējā dzelzs laikmetā (5.–9. gs.) šajā uzkalniņu areālā izplatās līdzenie kapulauki, kas pamazām kļūst par dominējošo apbedīšanas veidu. Visagrāk šādas izmaiņas vērojamas areāla rietumu daļā, kur plaši līdzenie kapulauki veidoti jau kopš 5.–6. gs., pamazām pilnībā nomainot uzkalniņkapu tradīciju. Šī iemesla dēļ tieši uzkalniņkapu areāla rietumu daļas 5.–6. gs. līdzenie apbedījumi turpmāk ņemti kā piemērs, lai izprastu šo izmaiņu norisi un iemeslus. Savukārt tieši blakus uzkalniņkapiem ierīkoti līdzenie kapulauki vislabāk ļauj izvērtēt saikni vai pretnostatījumu starp šīm apbedīšanas tradīcijām.

Uzkalniņkapulauku areāla rietumu daļā 5.–6. gs. līdzenie apbedījumi atklāti aptuveni 50 vietās, no tām aptuveni 25 ir saistītas ar agrā dzelzs laikmeta atradumiem, tostarp, tiešu uzkalniņkapu tuvumu (*Žiemgaliai* 2009). Plašākie arheoloģiskie pētījumi bijuši Jauneiķos, Rūsīšos–Debešos u.c. Skaidrojot šo apbedīšanas tradīciju maiņu, izvirzītas vairākas teorijas: tā saistīta ar kuršu ietekmi (F. Balodis), ar jaunu iedzīvotāju migrāciju (F. Jākobsons, R. Kulikauskene, R. Deņisova) vai ar pakāpenisku un vietēju pāreju no apbedīšanas uzkalniņos uz līdzenajiem kapiem (R. Banīte-Rovela, E. Vasiļausks). Visos šajos gadījumos 5.–13. gs. līdzenie kapi Zemgales un Ziemeļlietuvu teritorijā tiek skatīti kā vienots veselums.

Apskatāmie 5.–6. gs. līdzenie apbedījumi ierīkoti tiešā uzkalniņu tuvumā. Tie izvietoti neregulāri un neveido skaidri izteiktas grupas vai kapu rindas, tikai atsevišķās vietās pāris mirušie likti ciešāk, paralēli cits citam. Mirušie, kas bija abu dzimumu un dažādu vecumu indivīdi, apbedīti nededzināti dažādos virzienos orientētās 25–80 cm dziļās taisnstūrveida kapu bedrēs ar noapaļotiem galiem. Zārku paliekas nav konstatētas. Daļā līdzeno kapu bija novērojama tradīcija pie mirušā novietot akmeņus, nereti veidojot pat lielākas akmeņu konstrukcijas. Apbedījumos atklātas arī ugunsrituālu paliekas un dažādi kapu inventāra priekšmeti.

Izvērtējot dažādos apbedīšanas tradīciju elementus, secināms, ka 5.–6. gs. līdzenajiem apbedījumiem ir daudz līdzību ar agrā dzelzs laikmeta uzkalniņkapiem (neregulārais kapu izvietojums, inhumācija, nenoteiktais mirušo guldīšanas virziens, akmeņu konstrukcijas u.c.). Turklāt vairākās vietās 5.–6. gs. līdzeno kapu neregulārais izvietojums rāda to koncentrēšanos ap iespējamu uzkalniņa vietu, pretēji jau 7.–9. gs. kapulaukos vērojamajām striktajām kapu rindām. Tātad 5.–6. gs. galvenā uzmanība joprojām bija vērsta uz kapu uzkalniņu. Tas pieļauj tiešu saikni starp šīm abām apbedīšanas tradīcijām. Turpretī vidējā dzelzs laikmeta otrās puses (7.–9. gs.) līdzenajos kapulaukos vērojami daudzi jauni elementi, kas dod pamatu tālākiem pētījumiem saistībā ar iespējamu iedzīvotāju migrāciju šajā posmā Zemgales un Ziemeļlietuvu teritorijā.

STARPTAUTISKĀS MODES IETEKMES UN DAŽI LATVIEŠU LĪGAVU VAINAGI 19. GADSIMTĀ

Ieva Pīgozne

Līdz šim tradicionālā latviešu tautastērpa pētniecībā līgavu vainagiem pievērsta salīdzinoši neliela uzmanība, galvenokārt izceļot vizuālu vainagus. Rihards Zariņš un Aija Jansone pieminējuši ar krāsainām lupatiņām un pērļu virtenēm rotāto līgavas vainagu no Vecpiebalgas, tuvāk to nepētot. Neizpētīti palikuši citi auduma un papīra puķēm rotāti līgavu vainagi.

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā glabājas četri šādi vainagi: Dundagas, Turlavas pagasta un divi no Vecpiebalgas. Visu vainagu rotājumā izmantoti auduma ziedi, diviem – papīra ziedi, diviem – krāsainas auduma lupatiņas un lenšu atgriezumi, diviem – stikla pērļu virtenes, trijiem – metāla rotājumi. Visi vainagos izmantotie tekstilie materiāli ir importēti: kokvilna, zīds, brokāts. Sastopamās krāsas ir sarkana, zila, balta, rozā, zaļa, savukārt dzeltena iztrūkst.

Latviešu folkloras krātuves Paražu kartotēkā glabājas 421 ieraksts par kāzām, 112 no tiem satur ziņas par apģērbu, bet 17 – par auduma un/vai papīra ziedu vainagiem. Krātuves ieraksti liecina, ka šādi vainagi bija iegādājami Rīgā vai citās lielākajās pilsētās, tie bija dārgi, tika uztverti par skaistiem un krāšņiem, kā arī piederēja bagātiem ļaudīm, kuri tos iznomāja. Saskaņā ar aprakstiem to valkāšana izbeidzās 19. gadsimta septiņdesmitajos gados, kad līgavas sāka dot priekšroku miršu vainagam un plīvuram.

Savienojot lietisko un rakstīto avotu ziņas, iespējams secināt, ka šādi vainagi valkāti kopā ar tradicionālo tautastērpu, to izmantošana beigusies līdz ar pilsētas modes apģērba ienākšanu. Tie bijuši prestiži, jo tādus valkājušas tikai līgavas, kuras spējušas par tiem samaksāt. Vainagi atspoguļojuši sava laika modes tendences: rūpnieciski ražotu importētu audumu un stikla pērļu izmantošanu apģērba rotājumos, Eiropā populāro mākslīgo ziedu valkāšanas tradīciju pretstatā katram pieejamai dārza vai pļavas ziedu izmantošanai.

Autores līdzšinējie apģērba krāsu pētījumi liecina, ka vainagos ienākusi jaunā modes krāsa rozā un nesen parādījusies zaļā, bet agrākajos gadsimtos tipiskā jaunu meitu krāsa dzeltenā nav tikusi izmantota. Tas liecina, ka vainagu krāsu salikumos neatspoguļojas vietējā krāsu tradīcija, bet Eiropas mode 19. gadsimtā. Taču Latvijā saglabājušies līgavu vainagi vēl arvien ir noslēgtā apļa formā, kas raksturīga tradicionālajiem latviešu vainagiem pretstatā Eiropā biežāk izplatītajiem diadēmas vai *kokošņika* tipa līgavu vainagiem. Tiešas līdzības ar diviem latviešu līgavu vainagiem līdz šim atrastas igauņu, zviedru un slovāku līgavu vainagu kolekcijās, bet ar lupatiņām un lenšu atgriezumiem rotātajiem vainagiem tiešas līdzības nav uzietas.

Latvijā mākslīgo ziedu vainagu valkāšana beidzas vienlaicīgi ar citām Ziemeļeiropas valstīm un agrāk nekā Dienvidaustrumeiropas valstīs un pārējās Krievijas impērijas guberņās. Tas vedina domāt, ka ietekmes Latvijas līgavu vainagos vairāk nākušas no rietumiem, ko ietekmējusi vietējā vācu sabiedrība, ceļojošie amatnieki un tirdzniecības sakari.

Kāzu apģērbs ir pagaidām maz apzināta joma, kuras tālāka izpēte sniegs vēl daudz nozīmīgu atklājumu.

ETNISKIE ASPEKTI NEMATERIĀLĀ KULTŪRAS MANTOJUMA – KRĀSAUGU LIETOJUMA TRADĪCIJĀ LATVIJĀ,

19. GS. BEIGAS – 20. GADSIMTS

Anete Karlsonē

Pētnieku interese pasaulē vairāk ir pievērsta dažādos vēstures periodos ekonomiski nozīmīgajiem krāsaugiem un to lietojuma izpētei. Attiecīgi mazāk ir pētījumu par krāsaugu lietojumu kā tradicionālo prasmī. Šādi pētījumi iespējami tajos reģionos, kur salīdzinoši ilgi saglabājas naturālās saimniecības un apģērba izgatavošana tika veikta katras saimes ietvaros. Šāds reģions ir arī Latvijas teritorija, kur krāsaugu lietojums ir daļa no nemateriālā kultūras mantojuma. Kultūras izpausmes, uz kurām tiek attiecināts vārds “tradicionāls”, lielas sabiedrības daļas priekšstatos parasti tiek saistītas ar norisēm tieši etniskās kopienās un tiek izmantotas kā to raksturojošas pazīmes. Arī krāsošana ar augu krāsvielām dažādos vēstures posmos ir tikusi proponēta kā īpaši latviska. Pētījumā skaidrota šī pieņēmuma aktualitāte dažādos vēstures posmos un tā pamatotība.

Pētījumam izmantoti rakstītie avoti: publikācijas latviešu preses izdevumos un etnogrāfisko ekspedīciju materiāli. Publikācijas par krāsaugu lietojumu aptver laiku no 19. gadsimta 80. gadiem līdz 1944. gadam. Npublicētie avoti ir Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā esošie Pieminekļu Valdes organizēto ekspedīciju pieraksti. No tiem analizēti 142 dokumenti, kuros fiksēta krāsošana ar augu krāsvielām. Šīs ziņas pierakstītas no 1924. līdz 1931. gadam, kā arī 1942.–1943. gadā. Tāpat arī pētījumā izmantoti LU Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuvē esošie pieraksti. No tiem analizēti 73 dokumenti par krāsošanu ar augu krāsvielām, kas pierakstīti laikā no 1947. līdz 1982. gadam.

19. gadsimta beigās un 20. gadsimta pirmajos gados krāsaugu tematikai veltītās publikācijās etnonīms “latviešu” tiek izmantots visai bieži, bet ne visos gadījumos. Turpmāk, līdz 1930. gadu sākumam, rakstu ievados etniskā piederība vairs netiek minēta. Šīm publikācijām ir izteikti praktisks vai vēsturisks raksturs. No 1931. līdz 1940. gada jūnijam gandrīz katrā publikācijā par krāsaugu lietojumu vārds “latviešu” atkal lasāms dažādos locījumos.

Atšķirīgs skatījums uz latviešu krāsošanas tradīcijām ir Baltijas vācietei Martai Bīlenšteinai (*Die alttlettischen Färbemethoden*, 1935), kura latviešu etnogrāfisko materiālu skata vēsturiskā citu tautu kontekstā. Šajā darbā galvenā loma ir vēsturiskajiem un tehnoloģiskajiem aspektiem.

No 1941. gada rudens līdz 1944. gada vasarai presē atrodamas ļoti daudzas publikācijas par krāsaugiem, tomēr tajās tiek akcentēta tikai praktiska rakstura informācija.

Etnogrāfisko ekspedīciju pierakstos krāsaugu kontekstā etniska rakstura informācija vispār nav pieminēta. Jau kopš 19. gs. beigām krāsaugu lietojuma tradīcijā tiek izmantoti gan vietējie, gan pieejamie svešzemju augi.

Secinājumi:

1. Etniskā aspekta akcentējums publikācijās par krāsaugu lietojuma tradīciju saistāms sociālpolitiskām norisēm sabiedrībā;

2. Tas konstatējams galvenokārt divos periodos:

- a) 19. gadsimta beigās;
- b) 20. gadsimta 30. gados.

3. Informācijas apritē par krāsaugiem netiek izmantoti etniski kritēriji.

LETONIKAS VII KONGRESA SEKCIJAS SĒŽU PROGRAMMA

Projekts Nr. 2.

Latvijas vēsture: kultūrvēsturiskā vide un sociālpolitiskās norises Baltijas jūras reģiona kontekstā

SOCIĀLPOLITISKĀS NORISES LATVIJAS KULTŪRTELPA

Sekciju vada: **Daina Bleiere**

Norises vieta: LU Humanitāro un sociālo zinātņu pētījumu centra Konferenču zāle, Kalpaka bulvāris 4, Rīga

Norises laiks: **30. oktobris**

9.30–10.00 Dalībnieku reģistrācija

10.00–10.30 Ievadvārdi

Ina Druvieta, LU prorektore humanitāro un izglītības zinātņu jomā

Guntis Zemītis, LU LVI direktors, VPP Letonika projekta Nr. 2 vadītājs

Pirmā sēde: **Vēstures avoti par Latvijas sociālpolitiskajām norisēm**

10.30–10.50 **Mārīte Jakovļeva**. Kurzemes ev. lut. Baznīca un latvieši pēc 16. gs. 2. puses – 18. gs. materiāliem LVVA

10.50–11.10 **Muntis Auns**. Vaku grāmatas kā demogrāfiskās vēstures avots

11.10–11.30 **Anita Čerpinska**. Rīgas mastu šķirotāju un pārcēlāju sūdzības Krievijas augstākās varas instancēs, 18. gs. vidus – 19. gs. sākums

11.30–11.50 **Daina Bleiere**. Franču grupas lieta 1951. gadā: LPSR Valsts drošības ministrijas izmeklētāju metožu atspoguļojums krimināllietās

11.50–12.00 Diskusija

12.00–13.00 Pārtraukums

Otrā sēde: **Sociālpolitiskās norises Latvijā 20. gs.**

13.00–13.20 **Inna Gīle**. Pašnāvības Latvijas armijā 1928. gadā

13.20–13.40 **Juris Pavlovičs**. “Lētais luksuss” 20. gs. 30. gadu 2. puses Latvijas ikdienas dzīvē

13.40–14.00 **Edvīns Evarts**. Tautas veselība un farmakoloģija Otrā pasaules kara laikā Latvijā 1941–1945

14.00–14.20 **Dzintars Ērglis**, **Arturs Žvinklis**. Padomiskie Līgo svētki (1945–1959)

14.20–14.40 **Ineta Lipša**. Ārzemnieki un padomju pilsones: satikšanās vietas Rīgas sociālajā ģeogrāfijā (1956–1963)

14.40 Diskusija

Turpinājums 28. lappusē

SOCIĀLPOLITISKĀS NORISES LATVIJAS KULTŪRTELPĀ (turpinājums)

Sekciju vada: **Gunita Zariņa**

Norises vieta: LU Humanitāro un sociālo zinātņu pētījumu centra Konferenču zāle, Kalpaka bulvāris 4, Rīga

Norises laiks: **31. oktobris**

Trešā sēde: **Starpetniskās attiecības: teorētiskie aspekti**

10.00–10.20 **Guntis Gerhards**. *Etniskā antropoloģija: realitāte vai mīts?*

10.20–10.40 **Guntis Zemītis**. *Gotu jautājums Latvijas arheoloģijā*

10.40–11.00 **Ilze Boldāne-Zeļenkova**. *Starpetnisko attiecību izpēte etnoloģijā: SIEF 13. kongresa konteksts*

11.00–11.20 Diskusija

Ceturtdā sēde: **Kultūrvēsturiskā mantojuma un vides starpdisciplinārā izpēte**

11.20–11.40 **Dardega Legzdiņa, Gunita Zariņa, Ilze Loze**. Aboras apmetnes iedzīvotāju senā uztura un apbedījumu hronoloģijas problemātika

11.40–12.00 **Normunds Jērumis**. Dzelzs rotadatas Tērvetes pilskalnā

12.00–12.20 **Elīna Guščika**. Vidējā dzelzs laikmeta līdzenie skeletkapi agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulaukos

12.20–12.40 **Ieva Pigozne**. Starptautiskās modes ietekmes un daži latviešu līgavu vainagi 19. gadsimtā

12.40–13.00 **Anete Karlsonē**. Etniskie aspekti nemateriālā kultūras mantojuma – krāsaugu lietojuma tradīcijā Latvijā 19. gs. beigās – 20. gs.

13.00 Diskusija